

Özmen, Mehmet (2016). *Türkçenin Sözdizimi*, Adana: 2. Baskı Karahan Kitabevi.

Nigâr OTURAKÇI ORBAY¹

Türkiye Türkçesinin sözdizimi üzerine bugüne kadar pek çok bilimsel çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bildiri, makale, kitap bölümü ya da kitap olarak hazırlanan bu çalışmalarda, sözdiziminde sorun olarak görülen, çözüme ulaşılamamış, uzlaşmaya varılamamış konular ele alınarak alanın gelişimine katkıda bulunma amacı güdülmüştür. Bu niyetle yola çıkan akademik çalışmalardan biri de Prof. Dr. Mehmet Özmen'in *Türkçenin Sözdizimi* adlı kitabıdır.

Yazar, çalışmasının “Önsöz”ünde, sözdizimi alanındaki çalışmaların çokluğunun ve bu çoklukla birlikte oluşan fikir ayrılıklarının farkındalığı ve kabulüyle, farklı görüşlerin olması gerektiğinin altını çizerek kendi çalışmasının sözdizimiyle ilgili sorunların çözümüne katkıda bulunma amacıyla kaleme alındığını şu sözlerle ifade etmiştir:

Her konuda herkesin fikir birliğine varması ne mümkündür ne de böyle bir beklentiye gerek vardır. Fikir ayrılıkları şimdi olduğu gibi bundan sonra da olacaktır; ayrıca olması da gerekir. Bu fikirlerden makul ve mantıklı olanlar, zamanla genel kabul görür, makul ve mantıklı olmayanlar da kabul görmez. ... Zaman içerisinde yapılacak yeni araştırma ve incelemelerle ortak akıl her zaman doğruyu veya doğruya en yakını bulacaktır. Bu kitap, Türkçenin sözdizimsel doğrularına varmaya, sınırlı da olsa katkıda bulunabilirse amacına ulaşmış olacaktır (s. xi).

¹ Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yrd. Doç. Dr. noturakci@cu.edu.tr, nigaroturakci@hotmail.com

Türkçenin Sözdizimi adlı çalışmasında yazar, benimsediği görüşlerinin pek çok metin ve eser incelenip tartışıldıktan sonra yıllar içerisinde oluştuğunu belirtmiştir (s. xi). Dolayısıyla çalışmanın oluşum sürecinin uzun bir zamana yayılan bir olgunluk dönemi eseri olduğu açıktır.

Türkçenin Sözdizimi'nin ilki Eylül 2013'te, ikincisi ise Ekim 2016'da olmak üzere bugüne kadar iki baskısı yapılmıştır. Karahan Kitabevi Yayınları'ndan çıkan eser, 322 sayfadan oluşmuştur. Eser, çalışmanın yöntemine dair bilgilerin sunulduğu bir giriş, dört ana bölüm ile örnek cümle çözümlemelerinin yer aldığı uygulamalı bir bölümden meydana gelmiştir.

Yazar, “Önsöz”den sonra, “Kullanılan Terimler” başlığı altında, yer yer kendisinin ürettiği (*isimsi, sıfatımsı, zarfımsı, zamirimsi, bağlacımsı, ünlemsi, saklı özne, salt basit cümle, girişik basit cümle, öznel, yüklemci*) yer yer de sözdiziminde farklı araştırmacılarca aynı, benzer ya da farklı anlamlarda kullanılan terimlerin tanımlarına yer vererek eserde kullanılan “özel terimler”in kolaylıkla erişilip anlaşılmasını sağlamıştır (s. xvi-xviii).

Ele alınan her konunun örneklerle desteklendiği çalışmanın örneklemini 226 eserlik bir metin havuzu oluşturmuştur. Örnek cümleler, ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi metinleri olmak üzere, Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi dâhil değişik metinlerden seçilmiştir. Bunun yanında, -yazarın kendi ifadesiyle- “çok özel ve sınırlı örneklerde” kurgusal cümlelere başvurulmuştur (s. 1).

“Giriş” bölümünde (s. 1), çalışmada cümlenin öğeleri, kelime grupları ve cümle türleri üzerinde durulduğu belirtilerek tümdengelim yönteminin kullanıldığı ifade edilmiştir.

“Sözdizimi” adlı birinci bölümde yazar, *sözdizimi, yargılı anlatım* ve *yargısız anlatım* dair düşüncelerine yer vererek

sözdizimini “cümleyi ve kelime gruplarını oluşturan kuralları, kelimelerin bir araya gelme koşullarını, kelimeler ve cümle öğeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen dilbilgisi dalı” olarak tanımlamış ve her cümlenin bir yargılı anlatım, her kelime grubunun da bir yargısız anlatım oluşturduğuna dikkat çekmiştir (s. 3).

Çalışmanın ikinci bölümünü “Cümle ve Cümlenin Öğeleri” oluşturmuştur (s. 4-49). “Yüklem”, “özne”, “nesne”, “dolaylı tümleş”, “zarf tümleci” ve “bağımsız tümleş” olmak üzere 6 başlıkta incelenen cümle öğelerinin her biri, taşıdıkları özelliklere göre ele alınarak sınıflandırılmıştır. Buna göre cümlenin temel ögesi olan yüklem, fiil soylu ve isim soylu olması bakımından 2 alt başlıkta incelenmiş; “fiil soylu yüklem”, fiillerden ve fiilliklerden; “isim soylu yüklem” ise isimlerden, isimlerden ve isimliklerden oluşmalarına göre alt başlıklarda değerlendirilmiştir (s. 5-18).

Cümlenin bir diğer temel ögesi olan “özne”yi yüklem türünün belirlediği sınıflandırmasında yazar, “fiil cümlelerinde özne” başlığı altında özneleri, “etken”, “dönüşlü”, “işteş”, “edilgen”, “ettirgen”, “saklı” ve “tarafından’lı” oluşlarına göre 7’ye ayırmıştır (s. 20-31). Bu bölümde, her özne türü için ayrıntılı incelemeler sonucu yapılan açıklamalar dikkat çekicidir. Yazar, yüklemi -ş- fiilden fiil yapma eki alan fiillerin öznelerinin işteş özne olduğunu, bununla birlikte Türkiye Türkçesindeki bütün fiillerin -ş- fiilden fiil yapma ekini alamadığını belirtmiş; işteşlik eki almayan fiillerle oluşturulan cümlelerde işteşlik bildirmek için *beraber*, *beraberce*, *birlikte*, *hep beraber*, *hep birden*, *karşılıklı* zarfları ile *birbiri* zamirinden yararlandığını tespit etmiştir (s. 22).

Yazara göre yüklemi edilgenlik eki alan geçişli fiillerden oluşan cümlelerin özneleri, edilgendir; edilgen olan özne, “gerçek olmayan özne, sözde olan özne” demek değildir (s. 25). Bu bağlamda yazar, alanda yer yer “sözde özne” olarak adlandırılan özne türünün -adı dolayısıyla- öznenin var oluş mantığına aykırı

olduğunu ve yapıcı / kılıcı olmama özelliğiyle “edilgen özne” olarak adlandırılabilceğini öne sürmüştür.

Çalışmada, Batı dillerinin etkisiyle Türk sözdizimine giren bir cümle tipi olarak değerlendirilen tarafından’lı cümlelerin özneleri de özne türleri içerisinde incelenmiştir. Yüklemi, geçişli iken geçişsizleştirilmiş fiillerden oluşan bu tür cümlelerin öznelerinin edilgen olduğu ve bu cümle tipinin 1830’lardan itibaren Türkçeye girmeye başladığı belirtilmiştir (s. 28).

Yazar, yüklemdeki fiili çatı durumuna göre sınıflandırdığı “fiil cümlelerinde özne” bölümünün ardından “isim cümlelerinde özne” konusunda değinmiş; bu bölümde ayrıca “seslenmeli özne”, “fiilimsilerde öznecik”, “özne-kip ilişkisi” ve “özneyle yüklem arasında teklik ve çokluk uyumu” gibi özne ögesini farklı açılardan ele alan başlıklara da yer vererek görüşlerini bildirmiştir (s. 32-35).

Yazar, cümlenin temel öğelerinin ardından yardımcı öğeleri de taşıdıkları özellikler bakımından incelemiştir. Buna göre, “belirtili nesne” ile “belirtisiz nesne”den oluşan “nesne” bölümünden sonra, “dolaylı tümleç”leri yönelme, bulunma ve çıkma durumu eklerini almaları bakımından sınıflandırmış, ardından “zarf tümleci” ögesini örneklerle değerlendirmiştir. Bu öğeler dışında yazarın ele aldığı bir diğer öge de “bağımsız tümleç” başlığı altında incelenmiştir. Kaynaklarda “cümle dışı unsur” olarak da geçen ancak -yazara göre- cümlenin yardımcı öğelerinden biri olan bağımsız tümleç, adı itibarıyla yazarın sözdizimi alanına kazandırdığı bir terimdir. Yazar, “cümleye türlü anlam ilişkileriyle katılan; ancak yükleme doğrudan doğruya bağlanamayan, yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen cümle ögesi” (s. 42) olarak tanımladığı bağımsız tümleci, anlamları ve üstlendikleri görevler bakımından “bağlama görevli bağımsız tümleçler”, “bağlama ve kuvvetlendirme görevli bağımsız tümleçler” ve “ünleme görevli bağımsız tümleçler” olmak üzere 3’e ayırmıştır (s. 42-49).

Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan “Kelime Grupları”nın alandaki diğer çalışmalarla kıyaslanınca zengin bir sınıflandırma sunduğu görülür (s. 50-140). “İyelik grubu (zamir tamlaması), isim tamlaması, sıfat tamlaması, zarf tamlaması, ikileme, bağlama grubu, birleşik fiil, edat grubu, sayı grubu, isnat grubu, birleşik isim, unvan grubu, ünlem grubu, aitlik grubu, tamlayan (ilgi) grubu, bulunma grubu, yönelme grubu, çıkma grubu, araç grubu, belirtme grubu, isim-fiil grubu, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, kısaltma grubu” olmak üzere 24 kelime grubu ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca “tarafından’lı ve +ÇA eşitlik ekli fiilimsiler, fiilimsi gruplarında devrikleme, fiilimsi gruplarında ayırık yapılar” başlıklarına da yer verilmiştir.

Çalışmada tamlama türünün “isim tamlaması”, “sıfat tamlaması”, “zamir tamlaması” ve “zarf tamlaması” olarak ele alındığı görülür. İsim tamlaması, tamlayan ile tamlanan arasındaki bağın ilgi eki ile kurulup kurulmamasına göre değerlendirilmiş ve “belirtili isim tamlaması” ile “belirtisiz isim tamlaması” olmak üzere 2 türde incelenmiştir. Yazar, alanda “takısız isim tamlaması” olarak değerlendirilen türü ise “sıfat tamlaması” içinde “nesne adlarıyla kurulan sıfat tamlamaları” başlığı altında vermiştir (s. 70). Bu bağlamda yazar, alanda takısız tamlamanın kabulü/reddi tartışmalarındaki görüşünü de ortaya koymuştur. Çalışmanın bu bölümünde yabancı dillerin etkisiyle isim ve sıfat tamlamalarında yaşanan değişmelere de yer veren yazar, isim tamlamalarındaki değişmelerin belirtisiz isim tamlamasında olduğunu, bunun da tamlamadaki iyelik ekinin düşürülmesiyle ya da iyelik eki düşürüldükten sonra tamlanan ile tamlayanın yer değiştirmesiyle kendisini gösterdiğini belirtmiş (s. 63); söz konusu değişmeleri, “tür adlarında”, “kurum / kuruluş adlarında”, “dergi / gazete / program adlarında”, “sokak adlarında”, “terimlerde”, “yemek adlarında” görülen yabancı etkiler ve yabancı etki ile “tamlayan ile tamlananın yer değiştirmesi” başlıkları altında, günlük hayattan tanıklar sunarak örneklendirmiştir (s. 63-66). Yazar, Batı dillerinin

etkisiyle sıfat tamlamalarında yaşanan değişmelerin ise sıra sayı sıfatlarıyla oluşturulan sıfat tamlamalarında görüldüğünü belirterek günlük hayatta sıklıkla kullanılan örnekleri dikkate sunmuştur (s. 72).

Sözdizimi üzerine yapılan yayınların bir kısmında, yazarın birer kelime grubu türü olarak gördüğü “isnat grubu”, “belirtme grubu”, “yönelme grubu”, “bulunma grubu”, “çıkma grubu”, “tamlayan grubu” ile “araç grubu” türlerinin “kısaltma grubu” içerisinde değerlendirildiği gözlenmiştir. Yazar ise adı geçen kelime gruplarının oluşumları itibarıyla kısaltma grubu olamayacağını, kısaltma grubunun yalnızca “isim unsuru + isim unsuru + A”, “isim unsuru + DAN + isim unsuru + A”, “isim + isim + DA” biçiminde formülleştirilen örnekler ile *gün aydın, baş üstüne, afiyet olsun* gibi belli bir kalıba ve biçime bağlı olmayan örnekler için kullanılabileceğini vurgulamıştır (s. 139-140).

“Cümle Çeşitleri” adlı dördüncü bölümde cümleler, yapıları, yüklemelerinin yeri, yüklemelerinin türü ile anlamları bakımından değerlendirilmiştir (s. 141-247). Yüklem sayısına göre cümlenin yapısının değiştiğini düşünen yazar, yapı bakımından cümleleri, içerdikleri yüklem sayısına göre “basit cümle” ve “birleşik cümle” olmak üzere 2 gruba ayırmıştır. Buna göre içerisinde bir yüklem bulunan cümle “basit cümle”, içerisinde iki veya daha fazla yüklem bulunan cümle ise “birleşik cümle”dir.

Yazar, basit cümleyi daha önce yapılmamış bir biçimde sınıflandırarak alana yeni terimler önermiştir. Ona göre, içerisinde fiilimsi bulunan basit cümleler ile fiilimsi bulunmayan basit cümleler arasında, yapı ve anlatım bakımından büyük farklar vardır. Fiilimsi olmayan tek yüklemlilik cümle, “salt basit cümle” iken; fiilimsi alan tek yüklemlilik cümle, “girişik basit cümle”dir. Birleşik cümleler ise “sıralı birleşik cümle”, “şartlı birleşik cümle”, “bağlı birleşik cümle”, “iç içe birleşik cümle”, “saplmalı (ara cümleli) birleşik cümle” ve “karmaşık birleşik cümle” olmak üzere

6 grupta incelenmiştir (s. 143-196). Yazar, şart çekimli bir isim unsurunun ya da fiilin yargılı anlatım, bir başka ifadeyle, cümle oluşturduğu düşüncesindedir. Bunun yanında, tek başına kullanılamayan şart cümlesinin kendisinden sonra gelen ana cümle ile birlikte bir birleşik cümle türü oluşturduğu, yapıları bakımından cümleler sınıflandırılırken belirtilmiştir (s. 145).

Eserde yapı bakımından cümleler içerisinde adı geçen bir cümle türü de “eksiltili cümle”dir. “Yüklemi düşürülen, eksiltelen cümle” olarak tanımlanan bu cümle türünde, eksiltelen yüklem ne olduğu bilinmese bile metin bağlamından yüklem var olduğu bilinir. Bu sebeple yazara göre cümle incelemelerinde eksiltili cümleyi de diğer cümleler gibi bir cümle olarak kabul edip değerlendirmek gerekir (s. 196).

Yazarın yapı bakımından cümleler başlığı altında ele aldığı konulardan bir diğeri de “dolaylı ve dolaysız anlatım”dır (s. 201-210). Eski Türkçeden günümüze dolaysız anlatımın gelişimini örneklerle açıklayan yazar, bu bölümde “*de-* fiilinin değişik kullanımları ve dolaysız anlatım”, “*de-* fiili dışındaki anlatım yolları ve dolaysız anlatım” ile “eksiltili dolaysız anlatım” üzerinde durarak Türkçenin anlatım yollarını sözdizimsel bakımdan ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir.

Cümle çeşitlerinin incelendiği dördüncü bölüm içerisinde ayrıca “yüklemlerinin yeri bakımından cümleler”, “düz cümle” ve “devrik cümle” (s. 210-214); “yüklemlerinin türü bakımından cümleler”, “fiil cümlesi” ve “isim cümlesi” (s. 214-219) olmak üzere 2’şer alt gruba ayrılmıştır. Alanda isim cümlelerinin nesne alabilme özelliğinin olduğunu öne süren görüşe karşı yazar, “isim cümleleri ve nesne” başlıklı bir bölüme de yer vererek isim cümlelerinin nesne alamayacağını örneklerle açıklamıştır (s. 216). Yazar, “anlamları bakımından cümleler”i, “olumluluk – olumsuzluk bakımından cümleler” ile “soru cümleleri” başlıkları altında değerlendirmiştir (s. 220-244). Bu bağlamda olumlu bir

cümle, “olağan olumlu cümle”, “olumsuzdan dönüşen olumlu cümle”, “iki olumsuzluğun üst üste gelmesiyle oluşan olumlu cümle” ve “olumsuz soruyla oluşan olumlu cümle” (s. 220-223); olumsuz bir cümle ise “fiil cümlelerinde olumsuzluk”, “isim cümlelerinde olumsuzluk”, “olumsuzluğun pekiştirilmesi” ve “konuşma diline özgü olumluluk ve olumsuzluk” başlıkları altında dikkate sunulmuştur (s. 223-233). Yazar, soru cümlelerini çok yönlü bir bakış açısıyla ele alarak “soru yapan öğelere göre soru cümleleri”, “gerçek veya sözde soru oluşlarına göre soru cümleleri” ve “soru eki ve soru kelimelerinin soru dışında değişik anlamlarda kullanılması” başlıkları altında incelemiştir (s. 233-244).

Çalışmanın beşinci bölümünü “Örnek Cümle Çözümlemeleri” oluşturmuştur (s. 248-303). Bu bölüm, eser boyunca sunulan bilgilerin bütün olarak örnekler üzerinde uygulandığı bölümdür. İlgili bölümde, 226 eserlik metin havuzundan derlenen 50 cümle, öncelikle öğelerine ayrılmış, ardından yapısı, yüklemine türü, yüklemine yeri ve anlamı bakımından incelenmiştir; son olarak cümlelerde yer alan bütün kelime grupları dikkate sunulmuştur.

Eser, “Kaynakça” (s. 305-309) ile “Taranan Eserler”in (s. 310-322) birbirinden ayrı olarak sunulduğu bölümler ile tamamlanmıştır.

Türkiye Türkçesinin sözdizimsel yapılarının dilbilgisi ekseninde çözümlenmeye çalışıldığı bu çalışma, sözdizimi alanında sorun olarak görülen pek çok konuya çözüm üretme amacıyla eğilmesi bakımından önem taşımaktadır. Eser, kurgusal örneklerle başvurmadan 226 eserlik zengin bir metin havuzundan derlenen örneklerle teorik bilgilerin desteklendiği bir çalışma olması yönüyle de alanda farklı bir yerde durmaktadır. Çalışmanın okuyucu kitlesi bakımından iki yönü vardır. Eser, cümle çözümlerini içeren bölüm dikkate alındığında gerek lisans

gerekse lisansüstü öğrenciler için bir uygulama kitabı özelliği gösterirken; kelime grupları ile cümle türlerini içeren bölümler göz önünde bulundurulduğunda sözdizimi alanına dair çıkmazlara çözümler sunan akademik bir eser olma özelliğiyle katkı sağlamaktadır.